

**Ю.М. Черноус, доктор юрид. наук,
доцент, професор кафедри**

Національна академія внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ НА ПІДСТАВІ ЗАПИТУ ПРО НАДАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

У статті розкриваються особливості проведення експертиз на підставі запиту про надання міжнародної правової допомоги відповідно до КПК України та міжнародних договорів України. Розглядаються процесуальні засади та формуються відповідні криміналістичні рекомендації.

У межах міжнародної правової допомоги під час кримінального провадження можуть бути проведені будь-які процесуальні дії, передбачені КПК України або міжнародними договорами України. Вивчення матеріалів слідчої та судової практики свідчить про їх різноманітність. Переважно до таких дій відносяться: надання інформації, зокрема, довідкової та отриманої у результаті перевірки й різними криміналістичними обліками (матеріалів, що характеризують особу; інформації про громадянство особи, про перетин державного кордону; даних стосовно транспортного засобу та його власника; відомостей про реєстрацію юридичної особи); залучення особи до провадження як потерпілого; вручення письмового повідомлення про підозру (до набрання чинності КПК України 2012 року — пред'явлення обвинувачення); допит свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених; пред'явлення для впізнання; обшук; отримання зразків для експертизи; передачу речових доказів і документів; здійснення заходів з встановлення місцезнаходження особи, транспортного засобу, юридичної особи та ін. У наведеному переліку важливе значення має проведення експертизи.

Дослідженню різних аспектів проведення процесуальних дій на підставі запиту про надання міжнародної правової допомоги, інших питань міжнародного співробітництва, присвячені праці Ю.П. Алєніна, О.І. Бастрикіна, О.І. Виноградової, О.Г. Волеводза, Т.С. Гавриш, С.Є. Єркєнова, О.А. Калганової, О.Н. Карпова, В.С. Кузьмічова, І.В. Лєшукової, А.Г. Маланюка, П.Г. Назарєнка, М.І. Пашковського, А.С. Сизонєнка, М.І. Смирнова, Л.Д. Удалової та інших вчених.

Слід зауважити, що на даний час проведення процесуальних дій у межах міжнародної правової допомоги супроводжується рядом склад-

нощів. Проблемні питання обумовлені відмінностями процесуального законодавства держав, з якими відбувається співробітництво; відносно новим інститутом міжнародної правової допомоги у кримінальному процесі України та недостатнім досвідом практичних співробітників з вирішення таких питань; відсутністю необхідних криміналістичних рекомендацій з ефективного проведення процесуальних дій.

Окремі складнощі пов'язані із набранням чинності новим КПК України, практична реалізація положень котрого вплинула на підвищення завантаженості слідчих, посилення вимог щодо дотримання процедури міжнародного співробітництва (строк виконання доручень зменшився до місяця (ч. 2 ст. 558 КПК України), збільшення кількості документів, які необхідно долучати до матеріалів запиту та видів процесуальних дій, які потребують дозволу суду (ст. 552 КПК України), а також запровадження перевірки прокурором матеріалів виконання — повноти і законності проведених процесуальних дій (ч. 3 ст. 558 КПК України). Прискіплива увага до реалізації заходів міжнародного співробітництва пов'язана й з тим, що, згідно п. 3 ч. 1 ст. 280 КПК України, підставою для зупинення досудового розслідування є необхідність виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва.

Вказані та інші обставини обумовлюють актуальність дослідження особливостей проведення експертиз на підставі запиту про надання міжнародної правової допомоги. Деяким із них вважаємо доцільним приділити увагу у межах наукової статті.

Згідно ст. 1 Закону України “Про судову експертизу”, судова експертиза — це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [1].

У ряді випадків, під час кримінального провадження, складається ситуація, пов'язана із місцезнаходженням людей, матеріальних об'єктів, явищ і процесів, причинно пов'язаних із подією злочину, що відображено слідовою інформацією, на території іноземної держави (держав). За умови, якщо існує недоцільність чи неможливість передачі таких об'єктів для експертних досліджень до держави, на території якої здійснюється провадження, забезпечити з'ясування необхідних обставин може проведення експертизи на підставі запиту про надання міжнародної правової допомоги, що надсилається компетентними органами запитуючої держави компетентним органам запитуваної.

Для того, щоб отримати/надати міжнародну правову допомогу, необхідно враховувати такі загальні положення: наявність правової бази між Україною та державою, з якою потрібно вирішити питання правової допомоги; положення цих угод та сферу застосування; при наявності угоди потрібно звернути увагу на застереження, які були зроблені державами при ратифікації; центральний орган, на який покладено повноваження по виконанню клопотань; вимоги угоди щодо змісту клопотання та супровідних матеріалів; вимоги угоди щодо мови, якою складаються клопотання та супровідні документи; механізм передачі клопотання іноземній державі; терміни [2, с. 121].

Згідно ст. 561 КПК України, на території України з метою виконання запиту про надання міжнародної правової допомоги можуть бути проведені будь-які процесуальні дії, передбачені Кодексом або міжнародним договором.

Правовою підставою їх проведення є запит про міжнародну правову допомогу.

Проводячи процесуальні дії за запитом про міжнародну правову допомогу, у кожному випадку необхідно враховувати норми міжнародних договорів та національного законодавства. Більшість міжнародних договорів з питань надання правової допомоги передбачають загальне правило, відповідно до якого при виконанні запиту про надання правової допомоги запитувана сторона застосовує законодавство своєї держави.

На прохання запитуючої сторони запитувана держава може застосувати процесуальні норми запитуючої сторони, якщо вони не суперечать законодавству запитуваної договірної сторони [3, с. 48–49]. Це передбачено ч. 4 ст. 4, п. 2 ч. 1 ст. 558 КПК України.

Як зазначалося, проведення експертизи на підставі запиту про міжнародну правову допомогу узгоджується із КПК України та регламентується міжнародними договорами. Так, ст. 6 Мінської конвенції 1993 року із Протоколом 1997 року визначає, що “Договірні Сторони надають одна одній правову допомогу шляхом виконання процесуальних та інших дій, передбачених законодавством запитуваної Договірної Сторони, у тому числі проведення експертизи” [4, с. 463–497].

Згідно ст. 3 Договору між Україною та Республікою Куба про правові відносини та правову допомогу в цивільних та кримінальних справах 2003 року, правова допомога охоплює виконання процесуальних дій, що передбачені законодавством запитуваної Договірної Сторони, зокрема й проведення експертиз [5].

Законом України “Про судову експертизу” [1], ст. 22, передбачено, що міжнародне співробітництво у галузі судової експертизи може здійснюватися у формі проведення судової експертизи за дорученням відповідного органу чи особи іншої держави, з якою Україна має угоду про взаємну правову допомогу і співробітництво.

Відповідно до КПК України (ст. 552), зміст та форма запиту про міжнародну правову допомогу повинні відповідати вимогам Кодексу або міжнародного договору України, що застосовується у конкретно-му випадку. Запит повинен містити: 1) назву органу, який звертається за допомогою, та компетентного органу запитуваної сторони; 2) посилання на відповідний міжнародний договір або дотримання засади взаємності; 3) найменування кримінального провадження, щодо якого запитується міжнародна правова допомога; 4) стислий опис кримінального правопорушення, що є предметом кримінального провадження, та його правову кваліфікацію; 5) відомості про повідомлену підозру, обвинувачення з викладенням повного тексту відповідних статей КК України; 6) відомості про відповідну особу, зокрема її ім'я та прізвище, процесуальний статус, місце проживання або перебування, громадянство, інші відомості, які можуть сприяти виконанню запиту, а також зв'язок цієї особи із предметом кримінального провадження; 7) чіткий перелік запитуваних процесуальних дій та обґрунтування їхнього зв'язку із предметом кримінального провадження; 8) відомості про осіб, присутність яких вважається необхідною під час виконання процесуальних дій, і обґрунтування цієї необхідності; 9) інші відомості, які можуть сприяти виконанню запиту, або передбачені міжнародним договором чи вимогою компетентного органу запитуваної сторони.

Взагалі, подібні вимоги до запиту (доручення, прохання, як визначено іншими джерелами), передбачені міжнародними договорами України. Однак, існують й додаткові вимоги, які повинні бути враховані у кожному конкретному випадку. Наприклад, ст. 7 Мінської конвенції 1993 року передбачає, що у дорученні про надання правової допомоги повинні бути вказані також місце і дата народження осіб, відносно яких буде виконуватися запит, і, за можливості, прізвища та імена батьків; для юридичних осіб — їх найменування та місцезнаходження (ст. 7) [4, с. 463–497].

Необхідно підкреслити, що вимоги до запиту про надання міжнародної правової допомоги не передбачають визначення його виконавця. З даного питання у літературі обговорюється можливість визна-

чення слідчим, який призначає експертизу, виконавця запиту, вибору експертної установи за межами держави [6, с. 150].

Однак, слід зауважити, що питання визначення безпосереднього виконавця запиту — конкретної іноземної експертної установи (експерта), не передбачено ні міжнародними договорами, ні національним законодавством держав. Вивчення слідчої практики свідчить, що питання щодо визначення експертної установи (експерта), що буде проводити експертизу на підставі запиту про надання міжнародної правової допомоги, вирішується центральним (уповноваженим) органом запитуваної держави згідно міжнародних договорів, національного законодавства, практики вирішення подібних питань.

Отже, за умови міжнародної правової допомоги, центральний (уповноважений) орган, а за умови безпосереднього порядку зносин — компетентний орган, що набуває статусу уповноваженого, визначає виконавця — тобто, установу (особу), що має право проводити експертизу на підставі запиту про надання міжнародної правової допомоги.

Доповнимо, що такі положення стосуються не лише експертизи. Запит про міжнародну правову допомогу з питань проведення інших процесуальних дій, вирішення різних завдань, пов'язаних із з'ясуванням обставин злочину (“встановити особу свідка”, “встановити адресу юридичної особи” тощо), не передбачає необхідності вказувати запитуючою стороною інформації про відповідних виконавців. Центральний (уповноважений), компетентний орган запитуваної держави, виходячи із положень національного законодавства та практики його застосування, визначає, до чієї компетенції відноситься вирішення поставлених завдань.

Проведення експертизи на підставі запиту про надання міжнародної правової допомоги дозволяє з'ясувати важливі обставини кримінального провадження, сприяє процесуальній та фінансовій економії. Наприклад, у межах міжнародної правової допомоги українськими слідчими було призначено ряд експертиз при розслідуванні гучної кримінальної справи “чорних трансплантологів”. Відповідно, був складений запит (клопотання) про надання міжнародної правової допомоги (проведення судово-медичної експертизи) компетентними органами Республіки Молдова, Республіки Азербайджан та інших держав [7]. До запиту додавалася постанова слідчого про призначення вказаної експертизи із реквізитами, передбаченими КПК України та міжнародним договором, на підставі якого відбувалася взаємодія.

Проведення експертизи у ряді випадків пов'язано із переданням речових доказів, документів компетентним органам іноземної держави

на підставі вказаного запиту про надання міжнародної правової допомоги.

Так, під час досудового розслідування виникають ситуації, коли речові докази, документи, інші предмети, що мають значення для встановлення обставин розслідуваного злочину, знаходяться за межами держави, в якій здійснюється кримінальне провадження. Міжнародними договорами та КПК України (ст. 549) встановлюється підстави витребування таких предметів з інших держав.

Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року визначає, що запитувана Сторона виконує, у передбачений їй законодавством спосіб, будь-які судові доручення, які стосуються кримінальної справи і які надсилаються їй представниками судової влади запитуючої Сторони з метою забезпечення “передачі предметів, які являють собою речові докази” (ст. 3) [8, с. 112–232].

Мінська конвенція 1993 року із Протоколом 1997 року веде мову про надання правової допомоги шляхом виконання процесуальних та інших дій, передбачених законодавством запитуваної Договірної Сторони, зокрема: “вилучення та передачі речових доказів” (ст. 6) [4, с. 463–497].

Деталізуючи порядок передачі предметів — речових доказів — у межах міжнародної правової допомоги, слід вказати, що їх передачі передуює проведення органами досудового розслідування України необхідних процесуальних, слідчих (розшукових) дій з метою їх виявлення та вилучення згідно з процесуальними вимогами та криміналістичними рекомендаціями.

Мова йде про витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій (ст. 93 КПК України), тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 159 КПК України), а також проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на виявлення та вилучення предметів, що мають відношення до обставин розслідуваного злочину: огляду, обшуку та інших.

Важливо, що права третіх осіб на предмети, які були видані, залишаються непорушними. Після закінчення розслідування ці предмети повертаються стороні, яка їх видала, або за її згодою видаються безпосередньо особам, які мають на них право. Однак, якщо такої вимоги немає, дані предмети можуть залишатися у розпорядженні компетент-

них органів запитуючої держави (ст. 549 КПК України). Запитувана сторона може тимчасово відстрочити видачу предметів, якщо вони необхідні для розслідування іншого злочину, до часу закінчення цього розслідування, або може видати їх запитуючій стороні тимчасово на визначений термін.

Часто місцезнаходження предметів, що мають важливе значення для встановлення обставин вчинення злочину, невідомо, але є підстави вважати, що вони перебувають за кордоном. Це стосується й осіб, причетних до вчинення злочину. У таких випадках доцільно використовувати сприяння Інтерполу для їх розшуку. Згідно Положення про Робочий апарат Укрбюро Інтерполу 2012 року, даний підрозділ апарату МВС України відповідно до покладених на нього завдань: здійснює обмін інформацією з Генеральним секретаріатом Інтерполу, Європейським поліцейським офісом, правоохоронними та іншими органами державної влади України, а також з компетентними органами іноземних держав з питань боротьби зі злочинністю; організовує та координує за запитами правоохоронних органів України міжнародний розшук обвинувачених, підсудних та засуджених осіб, які переховуються від органів досудового слідства, суду, ухиляються від відбування кримінального покарання, а також безвісно зниклих; ініціює проведення на території інших держав-членів Інтерполу розшукових заходів з метою встановлення місцезнаходження викраденого майна; використовує інформаційні системи та банки даних Генерального секретаріату Інтерполу, Європейського поліцейського офісу, організовує та забезпечує надання у встановленому порядку доступу до них правоохоронним та іншим органам державної влади України та ін. (п. 3 Положення [9]).

Отже, органи досудового розслідування України, призначаючи проведення експертизи компетентним органам запитованої держави на підставі запиту про міжнародну правову допомогу під час кримінального провадження, зобов'язані дотримуватися вимог КПК України, міжнародних договорів України, криміналістичних рекомендацій з підготовки та призначення експертизи, збирання та надання необхідних матеріалів для її проведення. Даний напрям потребує подальшої розробки, пов'язаний із реалізацією положень нового КПК України, враховує зростання злочинів "із міжнародними зв'язками", швидке, повне та неупереджене розслідування котрих неможливе без застосування різноманітних заходів міжнародного співробітництва, у тому числі й проведення експертиз на підставі запиту про надання міжнародної правової допомоги.

Список використаних джерел

1. Про судову експертизу [Електронний ресурс]: Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 232. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>
2. Протидія економічній злочинності: моногр. / [П.І. Орлов, А.Ф. Волобуєв, І.М. Осика, Р.Л. Степанюк, І.М. Зарецька, Е. Каргер та ін.]. — Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. — 568 с.
3. *Смирнов М.І.* Інститут взаємної правової допомоги у кримінальних справах: сучасний стан та перспективи розвитку: [моногр.] / М.І. Смирнов; Одеська нац. юрид. акад., Інститут прокуратури та слідства. — Одеса: Фенікс, 2006. — 242 с.
4. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах: прийнята 22 січ. 1993 р.: ратифікована Законом України від 10 лист. 1994 р. // Збірник міжнародних договорів про правову допомогу у кримінальних справах: багатосторонні договори. — К., 2006. — С. 463–497.
5. Договір між Україною та Республікою Куба про правові відносини та правову допомогу в цивільних та кримінальних справах: підпис. 27 берез. 2003 р.; ратифікований 10 груд. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 15. — Ст. 223.
6. *Каткова Т.Г.* Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із посяганням на культурну спадщину: [практ. посіб.] / Т.Г. Каткова, Т.В. Каткова. — Х.: Право, 2011. — 240 с.
7. Головне слідче управління МВС України. Матеріали кримінальної справи № 1108410.
8. Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 1959 року з Додатковими протоколами 1978 та 2001 року до неї: ратифікована Законом України від 16 січ. 1998 р. // Збірник міжнародних договорів України про правову допомогу у кримінальних справах: багатосторонні договори. — К., 2006. — С. 112–232.
9. Положення про Робочий апарат Укрбюро Інтерполу: затв. наказом МВС України від 22 черв. 2012 р. № 560 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/547806>

Резюме

В статті розкриваються особливості проведення експертиз на основі запиту про надання міжнародної правової допомоги в відповідності з УПК України та міжнародними договорами України. Розглядаються процесуальні основи та формуються відповідні криміналістичні рекомендації.

Summary

This article describes the features of the examination on the basis of a request for international legal assistance in accordance with the Code of Ukraine and international agreements of Ukraine. We consider the procedural principles and emerging forensic relevant recommendations.